

JÓN FRIÐJÓNSSON

UM SAGNFYLLINGU MEÐ NAFNHÆTTI

I

AÐFARARORÐ

SAMKVÆMT hefðbundinni skýringu getur sagnfylling verið tvenns konar: a) sagnfylling með áhrifslausri, ósjálfstæðri umsögn og b) sagnfylling með andlagi, sem greinir frá áhrifum sagnar á andlag.¹ Sagnfylling með áhrifslausri sögn stendur í nefnifalli, en sagnfylling með andlagi lagar sig í falli eftir orðinu, sem hún stendur með alla jafna. Það sem sagt var hér að framan um sagnfyllingu með andlagi, gildir þó ekki alltaf, ef andlaginu fylgir nafnháttur. Þau dæmi, sem BG tilgreinir² um sagnfyllingu með nafnhætti eru eftirfarandi:

1. Ég vil vera *þægur*
2. Hann ætlar að verða *prestur*
3. Hún bað þá að vera *viðstadda*
4. Hann lét drenginn heita *Árna*

Það eru einkum dæmi sambærileg 3–4, sem verða tekin til athugunar hér á eftir. Um dæmi hliðstæð 4 verður fjallað í sérstökum kafla, og virðist ávallt notað þolfall í slíkum dæmum. Ef dæmi sambærileg 3 eru athuguð, kemur hins vegar í ljós, að þá er ýmist, að sagnfylling stendur í nefnifalli eða lagar sig í falli að því orði, sem hún kveður nánar á um. Til frekari skýringar skulu tilgreind nokkur dæmi:

- A. bauð hann mér ekki í eitt skipti að vera *viðstaddur* daglega messu sína (HL, Í túninu heima) (bauð hann mér ekki í eitt skipti að vera *viðstöddum* daglega messu sína)
- B. láta hann halda áfram að ganga *frjáls* í þjóðfélaginu (Sjónv. Vér morðingjar) (láta hann halda áfram að ganga *frjálsan* í þjóðfélaginu)
- C. (boðið ræðismanninum að vera *viðstaddur*) boðið ræðismanninum að vera *viðstöddum*

Mbl.

¹ Sbr. t. d. BG43, bls. 15, Nyg, § 67 og HH55, § 26.

² BG43, bls. 16.

- D. þeir . . báðu þá að vera *kyrrir* Mbl.
(þeir . . báðu þá að vera *kyrra*)
- E. Þeir skipuðu okkur að leggjast *flatir* á gólfið Mh.
(Þeir skipuðu okkur að leggjast *flötum* á gólfið)
- F. Hann kenndi barninu að vera *prútt* Mh.
(Hann kenndi barninu að vera *prúðu*)
- G. Ég ætla að segja henni að vera *fljótri* Mh.
(Ég ætla að segja henni að vera *fljót*)
- H. þeim . . var áreiðanlega hollast að vera við öllu *búnir* Mbl.
(þeim . . var áreiðanlega hollast að vera við öllu *búnum*)

Ofangreind dæmi sýna, svo að ekki verður um villzt, að sagnfylling með nafnhætti er ýmist beygð eða óbeygð, og í dæmi því, sem BG tilgreinir, gæti sagnfylling allt eins staðið í nefnifalli:

- I. (Hún bað þá að vera viðstaddir)

Dæmi þau, sem tilgreind voru hér að framan, eru ekki að öllu leyti sambærileg. Sögnin að biðja (D) skipar þá sérstöðu, að valfrjálst virðist vera, hvort henni fylgir nafnháttur með eða án nafnháttarmerkis, en að þessu atriði verður komið sérstaklega síðar. Þá virðist miklu algengara en ella að nota óbeygða³ sagnfyllingu með nafnhætti, ef umsögnin í móðursetningu stýrir þágufalli, t. d. í dæmum C, E, F og G. Með öðrum orðum virðist skipta máli, hvort umsögn í móðursetningu stýrir þolfalli eða þágufalli. Enn fremur hafa ópersónulegar sagnir sérstöðu að þessu leyti (H). Loks virðist og skipta máli, hvort sagnfylling er ein-, tví- eða fleirliða. Sem dæmi um síðast talda atriðið skulu eftirfarandi setningar teknar:

- J. (Hann kenndi honum að vera góður skákmaður)
- K. (Hún skipaði henni að vera þæg stúlka)

Í báðum dæmunum virðist sagnfylling í nefnifalli aðeins koma til greina. Enginn þeirra, er spurður var, sætti sig við sagnfyllingu í aukafalli í þessum dæmum, t. d.

- L. ?Hann kenndi honum að vera góðum skákmanni
- M. ?Hún skipaði henni að vera þægri stúlku

³ Með óbeygðri sagnfyllingu er átt við sagnfyllingu í nefnifalli, þótt nefnifall sé ekki frekar óbeygt fall en önnur föll.

Viðfangsefnið í þessari grein er að athuga þessi atriði nánar, svo og önnur er máli kunna að skipta. En áður en vikið er að þessum atriðum, þykir rétt að gera með nokkrum orðum grein fyrir dæmunum, sem stuðzt verður við.

Dæmi innan sviga eru tilbúin, þ. e. ég hef búið þau til og stuðzt við máltilfinningu mína og borið þau síðan undir dóm minnst þriggja málnotenda. Þau dæmi, sem ekki eru innan sviga, eru ósvikin í þeim skilningi, að þau hafa raunverulega komið fyrir. Þau eru fengin úr ýmsum áttum, úr útvarpi, sjónvarpi, dagblöðum eða hafa orðið á vegi mínum við lestur blaða og bóka eða í eðlilegum samræðum. Síðast nefndu dæmin eru merkt Mh. fyrir málhafi, en hin eru merkt Sjónvarp, Útvarp o. s. frv., eftir því sem við á. Með eðlilegum samræðum á ég við, að engan veginn var rætt um það atriði, sem hér er til umræðu, heldur allt annað.

Það er ljóst, að talsverður hluti þeirra dæma, sem notuð eru beint í þessari grein, er tilbúinn, og sama gildir um önnur sambærileg dæmi, sem ég hef stuðzt við, þótt ekki séu þau tekin með í grein þessari. Meginástæða þess, að þessi leið var farin, er sú, að að öðrum kosti hefði vart verið við nægan efnivið að styðjast. Skömmu eftir að fyrstu dæmi þessarar tegundar bárust mér í hendur, gerði ég allmikla leit að frekari dæmum. Ég hef t. d. leitað í orðabók Sigfúsar Blöndals og Orðabók Menningarsjóðs undir fjölmörgum uppflettiorðum, einkum sögnum og lýsingarorðum, en eftirtekjan varð engin. Þá hef ég haft augun opin við lestur bóka og blaða, en aðeins fundið nokkur dæmi. Orðskipanin sagnfylling með nafnhætti, óbeygð eða beygð, virðist því fremur sjaldgæf í rituðu máli.⁴ Ég valdi því þann kost að nota þau dæmi, sem mér voru tiltæk, og bæta síðan við tilbúnum dæmum. Þessi aðferð kann að þykja gölluð, en það er þó orðin viðtekin venja — og hefur lengi tíðkazt — að styðjast við eigin málkennd og málkennd málnotenda, með þeim fyrirvara, að hér sem annars staðar er nauðsynlegt að sýna fyllstu aðgát. Um þetta efni má vitna í handbækur.⁵

⁴ Meðal þeirra bóka, sem ég las og leitaði vandlega í að sagnfyllingu með nafnhætti, eru eftirtaldar bækur: *Land og synir (LS)*, *Í túninu heima*, *Úngur ég var*, *Punktur, punktur, komma, strik*, *Sigrún fer á sjúkrahús*, *Í afahúsi*; enn fremur *Laxdæla*, *Egils saga*, *Gísla saga Súrssonar*, *Víga-Glúms saga*, *Grettis saga*, *Hávamál* og fleiri Eddukvæði og kaflar úr *Heimskringlu*.

⁵ Sjá t. d. *Lewandowski*, I bls. 295, þar sem þessi atriði eru rædd og vísað til verka, þar sem um þessi málefni er fjallað.

Til þess að girða fyrir þann möguleika, að nokkurt dæmanna, sem ég hef búið til, sé ótækt, hef ég borið hvert og eitt þeirra undir álit annarra, og þannig hafa minnst þrjár aðilar tjáð sig óháð um hvert einstakt dæmi. Því er þó ekki að leyna, að þessi aðferð er engan veginn örugg. Þannig rak ég mig á það æ ofan í æ, að menn rugluðust og urðu sjálfum sér ósamkvæmir, jafnvel um eitt og sama dæmið, ef spurt var oftast en einu sinni um hvert einstakt dæmi. Þrátt fyrir nokkra óvissu má þó telja, að mat málnotenda gefi allgóða vísbendingu um, hvort setning er tæk eða ekki.

Í kafla II hér á eftir verður vikið að orðskipaninni þolfall með nafnhætti (*accusativus cum infinitivo*), þar sem sú orðskipan virðist skipta verulegu máli í þessu sambandi. Í kafla III verður síðan komið aftur að hinu eiginlega viðfangsefni, um það fjallað og nýjum dæmum bætt við. Í kafla IV verður sérstaklega rætt um sagnfyllingu með nafnhætti með ópersónulegum sögnum, þar sem slíkar setningar hafa nokkra sérstöðu, að því er þetta efni varðar. Í kafla V verða síðan dregnar saman helztu niðurstöður.

II

ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO

Sú orðskipan, sem nefnd er *accusativus cum infinitivo* eða *þolfall með nafnhætti*, er allalgeng í íslenzku sem og öðrum málum. Svo virðist sem þessi orðskipan hafi verið algengari á eldra málstigi en í nútíma íslenzku, og enn fremur virðast einstakar sagnir í nútíma íslenzku ekki lengur stýra þessari orðskipan, þótt þær hafi gert það á eldra málstigi. Þessi verður niðurstaðan, ef athugaðir eru kaflar í handbókum, þar sem um þolfall með nafnhætti er fjallað, t. d. Nyg. § 217 ff., Smári § 93 o. fl. Ekki skal getum að því leitt, hvað þessari breytingu veldur, en þó má benda á, að áhrifa frá latínu og stíl lærdra manna gætir meira á eldra málstigi en á yngri málstigum. Að þessum atriðum verður vikið nánar síðar, er einstök dæmi úr fornmáli verða borin saman við tilsvarendi dæmi úr nútíma íslenzku.

Þær sagnir, sem taka með sér *acc.c.inf.* hafa sameiginleg setningafræðileg og merkingarfræðileg einkenni. Merkingarfræðileg einkenni eru einkum eftirfarandi. Sagnirnar tákna:

1. *Skynjanir (verba sentiendi)*:
 (Ég *sá* hann koma inn)
 ef ek *sé* af fári skotinn
 flein í folki vaða (Háv. 150)
 (Ég *heyrði* hann hlæja)
 Ég *fann* kvölinu byrja (LS 84)
2. *Umsögn eða ályktun (verba dicendi / putandi)*:
 (Hann *sagði* sig vera veikan)
 (Ég *áleit* hana (vera) örugga)
 (Ég *hélt* hana (vera) örugga)
 at marger *ætlaðo* hann sialfan
 Crist vera (Hom. 186,1)
3. *Nokkrar ástands sagnir (stative verbs)*
 (Hann *vissi* sig hafa rétt að mæla)
 (Hann *vissi* sig (vera) órétti beittan)
4. *Sögnin að láta*:
 (Hann *lét* mig bíða einan)
 Við *látum* þig ekki fara eina (Sigr. fer . . . , 77)

Ofangreind upptalning er ekki tæmandi, en ætti að gefa allgóða hugmynd um, hvers kyns sagnir telja má, að taki með sér þolfall með nafnhætti. Um frábrugðnar flokkanir og mismunandi innbyrðis vísast t. d. til S. Ureland 1973, bls. 20 ff, Nygaard § 217, J. J. Smára 1920, § 93 og SE, bls. 160 ff.

Setningafræðileg einkenni sagna, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, eru einkum tvenns konar. Í fyrsta lagi taka slíkar sagnir aðeins eitt andlag með sér. Þetta einkenni útilokar, að unnt sé að telja, að sagnirnar *biðja* (þf.–ef.) og *beiða* (þf.–ef.) taki með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, sem þó er oftast gert.⁶ Nokkrar sagnir af þessari gerð geta að vísu tekið með sér tvö andlög, en þá gegna þær öðru setningafræðilegu hlutverki. Bezt er því að gera ráð fyrir tveimur sögnum í slíkum tilvikum, þ. e. sögnum, sem eru eins að yfirborðsgerð, en mismunandi að því er tekur til setningafræðilegra og merkingafræðilegra eiginleika. Dæmi um slíkar sagnir eru:

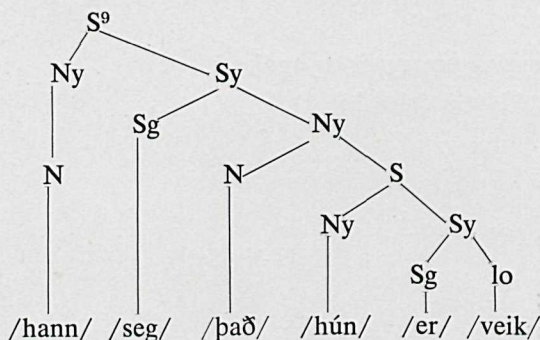
a) segja ₁ e-m e-ð	b) ætla ₁ e-m e-ð
segja ₂ e-n	ætla ₂ e-n

⁶ Sjá t. d. Nyg, § 217, Smári, § 93.

Í dæmum a) og b) eru það einungis seinni sagnirnar, segja₂ og ætla₂, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, enda stýra segja₁ og ætla₁ þágufalli.

Í öðru lagi er það sérkenni orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, að nafnhátturinn er ávallt án nafnháttarmerkis.⁷ Þetta atriði er vænlegast að telja til yfirborðsgerðar, og er því gert ráð fyrir, að þær sagnir, sem merktar⁸ eru með tilliti til orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, séu þá jafnframt sjálfkrafa merktar þannig, að nafnháttarmerkið kemur ekki fram í yfirborðsgerð.

Með tilliti til ofantalinna einkenna má hugsa sér djúperð orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti á eftirfarandi hátt:

Reglur:

1. $S \rightarrow Ny + Sy$
2. $Sy \rightarrow Sg \begin{cases} (Ny_1) (Ny_2) (fsl.) \\ (Io) \end{cases}$
3. $Ny \rightarrow N + (\text{Ákv}) (S)$
4. $fsl. \rightarrow fors. + Ny$

Skammstafanir

- S: setning
 Ny: nafnyrðing
 Sy: sagnyrðing
 N: nafnorð
 Ákv: ákveðni (greinir)
 Móðursetning: S
 Dóttursetning: (S, Ny)
 Umsögn: (Sy, S)
 Frumlag: (Ny, S)
 Andlag: (Ny, Sy)

⁷ Sbr. t. d. SE, bls. 161.

⁸ Þ. e., hafa þau einkenni m. a., sem telja má einkenna sagnir, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, sbr. 1–4 að framan.

⁹ Við greininguna er gert ráð fyrir eftirfarandi reglum, sem eru sambærilegar við þær reglur, sem fram eru settar í *Bechert o. fl. 1974*, bls. 93, 100 og 91, og *Chomsky 1965*, bls. 106, með nauðsynlegum breytingum með tilliti til íslenzku:

Af djúpperð setningarinnar, sem tákna má

/hann seg það hún er veik/

má hugsa sér, að yfirborðsgerðin sé leidd með eftirfarandi ummyndunum:

I. Gerviandlagið *það* er fellt brott:

$$(Sg + (N+S)_{Ny})_{Sy} \rightarrow (Sg + (S)_{Ny})_{Sy}$$

II. Umsögn dóttursetningar er breytt í nafnhátt án nafnháttarmerkis:

$$(Ny + (Sg+lo)_{Sy})_S \rightarrow (Ny + (nh+lo)_{Sy})_S$$

III. Sambeyging umsagnar og andlags:

$$(Sg + ((Ny + (nh+lo)_{Sy})_{S' })_{Ny})_{Sy} \rightarrow$$

- / + N
+ þf

$$(Sg + ((Ny + (nh+lo)_{Sy})_{S' })_{Ny})_{Sy}$$

- / + N
+ þf + þf

IV. Sambeyging sagnfyllingar við andlag, sem er skyldubundin ummyndun, ef umsögn er merkt með tilliti til orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti:

$$(Ny + (nh+lo)_{Sy})_S \rightarrow (Ny + (nh+lo)_{Sy})_S$$

xkyn	xkyn	xkyn
ytala	ytala	ytala
+ þf	+ þf	+ þf

Ummyndanaferli það, sem hér er gert ráð fyrir, má til glöggvunar sína stig af stigi á eftirfarandi hátt, undirstrikanir sýna ummyndanir:

1. Hann segir *það* hún er veik
2. Hann segir hún *vera* veik
3. Hann segir *hana* vera veik
4. Hann segir hana vera *veika*

Ummyndanir þær, sem gert var ráð fyrir að framan, að væru nauðsynlegar til að leiða yfirborðsgerð af djúpperð, sýna í grófum dráttum, hvernig hugsa má sér þróunarferli setninga af þessari tegund. Aðeins eru teknar með þær ummyndanir, sem skipta máli, að því er orðskipanina þolfall með nafnhætti varðar. Sleppt er t. d. að sýna sambeygingu frumlags og umsagnar.

Um röð ummyndananna er það að segja, að ummyndun 2 hlýtur að fara á undan ummyndun 3 og 4, ef tekið er tillit til miðmyndunarummyndunar og ummyndunar í orðskipaninni nefnifall með nafnhætti, en báðar síðast töldu ummyndanirnar hafa í för með sér nafnháttarummyndun, en sagnfylling stendur hins vegar í nefnifalli, sbr. eftirfarandi setningar:

Honum finnst Páll vera góður

Hann sagðist vera veikur

Ummyndun 4 er valfrjáls með ákveðnum hópi sagna og því ekki eins víðtæk og ummyndun 3, sem aldrei er valfrjáls.

Með tilliti til ofanritaðs má telja einkenni orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti einkum þrjú: 1) Kemur aðeins fyrir með ákveðnum sögnum, sem merktar eru með tilliti til þessa. 2) Sambeyging sagnfyllingar við andlag er skyldubundin. 3) Nafnháttur er ávallt án nafnháttarmerkis. Við þetta má bæta fjórða einkenninu, sem er sérstakt ummyndunarferli, sbr. að framan.

Sagnirnar að *beiða* e-n e-s og *biðja* e-n e-s taka í nútíma máli ýmist með sér nafnhátt með nafnháttarmerki eða án, en oftast þó með nafnháttarmerki. Eftirfarandi setningar eru t. d. báðar mjög eðlilegar í nútíma íslenzku:

A. Ég bað hann að vera góður/góðan

B. Ég bað hann vera góðan

Í fornu máli var þessu á annan veg háttað. Í Egils sögu koma fyrir 27 dæmi með sögninni að biðja og nafnhætti, og er nafnhátturinn ávallt án nafnháttarmerkis nema í einu dæmi:

C. Egill bað Þórð at fara með honum til leiks (Eg. 99)

Þetta er reyndar eina dæmið, sem ég hef um *at + nh.* með sögninni að biðja, en úr Laxdælu og öðrum ritum hef ég mörg dæmi um biðja, og er þar ávallt notaður nafnháttur án nafnháttarmerkis:

- D. ok er þess eigi getit, at æsirnir bæði þá *heila hittast* (SnE, 69,1)
(og er þess eigi getið, að æsirnir bæðu þá (að) hittast
heila/heilir)
- E. það Sigurð eigi *verða* svá *djarfan* (Hkr. III, 270)
(það Sigurð *að verða* eigi svo *djarfur/djarfan*)
- F. Ólafur það móður sína *eina ráða* (Laxd. 50)
(Ólafur það móður sína (*að*) *ráða eina*)

Sögnin að beiða kemur tvívegis fyrir í Eglu. Einu sinni með nafnhætti án nafnháttarmerkis og öðru sinni með nafnháttarmerki:

- G. beiddi hann þá konung *unna* sér laga á því máli (Eg. 198)
H. þá beiddi Egill Grím *at ríða* til þings með honum (Eg. 296)

Ekki verður tekin nein afstaða til notkunar sagnarinnar *að beiða* á grundvelli þessara tveggja dæma, en augljóst virðist, að breyting hafi orðið frá fornmáli til nútíma máls, að því er til notkunar sagnarinnar *að biðja* tekur.

Eins og áður var dregið á virðist ekki fýsilegt að telja sagnirnar *að beiða* og *biðja* til þess flokks sagna, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, enda stýra þær báðar tveimur föllum, þvert ofan í það einkenni, sem talið var auðkenna sagnir, sem stýra þolfalli með nafnhætti. Þessar sagnir, einkum þó sögnin *að biðja*, virðast því hafa nokkra sérstöðu, þar sem valfrjálst er, hvort þær laga sig að orðskipaninni þolfall með nafnhætti, eða taka með sér nafnháttarmerki eins og aðrar sagnir, sem stýra tveimur föllum. Virðist hendi næst að merkja þær sérstaklega með tilliti til þessa valfrelsis, sem er algengt í nútíma-máli og vottar reyndar fyrir þegar í fornu máli, þótt ég hafi ekki kannað, hve örugg þessi einstöku dæmi eru, heldur treysti þeirri útgáfu Eglu, sem ég styðst við.

Vert er að gefa því gaum, að nokkrar þágufallssagnir, sem yfirleitt taka með sér nafnhátt með nafnháttarmerki, virðast einnig geta tekið með sér nafnhátt án nafnháttarmerkis, að fyrirmynd þeirra sagna, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti. Sem dæmi um slíkar sagnir má nefna *leyfa*, *lofa* og *hjálpa*:

- I. (Leyfðu mér lesa í friði)
J. (Lof mér sjá bókina)
K. (Hjálpaðu honum komast úr úlpunni)

Dæmi I–K eru fengin úr talmáli og þeir, sem spurðir voru álights, töldu dæmi I og einkum þó J tæk, en dæmi K vafasamt. Úr ritmáli hef ég engin hliðstæð dæmi, en hef heldur ekki leitað vandlega að slíkum dæmum, heldur lét nægja að leita í tiltækum orðabókum og seðlasafni Orðabókar háskólans. Þessi setningafræðilega breyting, sem virðist þó mjög sjaldgæf, kann að hafa stuðlað að því, að umræddar sagnir tækju með sér beygða sagnfyllingu með nafnhætti, að fyrirmynd orðskipanarinnar þolfall með nafnhætti, t. d.:

L. Láttu mig *lesa einan*

M. Leyfðu mér að *lesa einn*

N. Leyfðu mér *lesa einum*

Loks skal á það bent, að ef sagnfylling er notuð með orðskipaninni þolfall með nafnhætti, þá er allalengt að fella brott nafnháttinn. Einkum er þetta algengt með ákveðnum sögnum. Dæmi:

O. (Hann álitur sig *alvitran*)

P. (Ég tel hann *góðan* (í skák))

R. Konungr lét Sigurð *lausan* (Hkr III, 269)

Þetta atriði undirstrikar enn frekar hin nánú tengsl milli sagnfyllingar og andlags í orðskipaninni þolfall með nafnhætti.

III

SETNINGARGERÐIN SAGNFYLLING MEÐ NAFNHÆTTI

Nú skal vikið aftur að þeim dæmum, sem tilgreind voru í I. kafla, en fyrst tilgreind til viðbótar nokkur hliðstæð dæmi.

A. Það er ekki auðvelt fyrir hann að vera *einn*

(Það er ekki auðvelt fyrir hann að vera *einan*)

(Sjónv. Barnatími 5.12.1976)

B. Þú átt að venja þig á að vera *kyrr*, meðan ég laga á þér fötin (Mh.)

(Þú átt að venja þig á að vera *kyrran*, meðan ég laga á þér fötin)

C. Ég bað hann að vera ekki svona *kátur* (Mh.)

(Ég bað hann að vera ekki svona *kátan*)

- D. Ég hélt, að þú myndir leyfa öðrum að vera *syndugir* (Mh.)
(Ég hélt, að þú myndir leyfa öðrum að vera *syndugum*)
- E. Ég reyndi eftir megni að fá hann til að vera *vingjarnlegur*
við þig (Hin sterkari. Sjónv. 29.11.1976)
(Ég reyndi eftir megni að fá hann til að vera *vingjarnlegan*
við þig)

Athyglisvert er, að í öllum dæmanna er notuð óbeygð sagnfylling, þótt einnig virðist kleift að nota beygða sagnfyllingu, eins og tilbúnu dæmin innan sviganna gefa til kynna, en þau voru að sjálfsgöðu borin undir dóm málhafa og flestir töldu þau tæk, en kannski 'dálítið óvenjuleg.'

Með tilliti til umsagnar málnotenda og með tilliti til þess, að dæmi með beygðri sagnfyllingu eru alltið, virðist einboðið að líta svo á, að báðar gerðir setninga séu góðar og gildar. Báðar gerðir eru eins í djúpgerð — eins og sýnt var fram á í II. kafla — mismunurinn tekur aðeins til yfirborðsgerðar. Á sama hátt og sagnir, sem taka með sér þolfall með nafnhætti, eru merktar með tilliti til brottfalls nafnháttarmerkis og beygðrar sagnfyllingar, þá má hugsa sér, að aðrar sagnir séu merktar með tilliti til þess, að nafnháttarmerkið helzt með nafnhætti og valfrjálst er, hvort sagnfylling er beygð eða óbeygð.

Það sem sagt var hér að ofan um beygða/óbeygða sagnfyllingu með nafnhætti, gildir fyrst og fremst um sagnir, sem stýra þolfalli. Beygð sagnfylling með sögnum, sem stýra þágufalli, er mun sjaldgæfari en með sögnum, sem stýra þolfalli. Allmörg dæmi um beygða sagnfyllingu með sögnum, sem stýra þágufalli, hafa þó orðið á vegi mínum, t. d.

F. Á heimleiðinni sagði Lísu Andra að liggja alveg *kjurum*
(Punkt.p.k.s., bls. 105)

G. Þeir skipuðu okkur að leggjast *flötum* á gólfið (Mbl.)

Setningar með beygðri þágufallssagnfyllingu virðast ekki aðeins sjaldgæfari, heldur eru þær í vissum skilningi síður tækar en sagnir með þolfallssagnfyllingu. Auðvitað er hæpið að reyna að meta, hvort ein setning er síður tæk en önnur, en það hefur þó verið reynt.¹⁰ Það, sem hér er átt við með 'síður tækar', er það, að þeir málnotendur, sem spurðir voru álits á setningum með þolfallssagnfyllingu og þágufalls-sagnfyllingu, voru oftast í vafa um, hvort þágufallssagnfylling væri tæk

¹⁰ Sjá Chomsky 1961.

eða ekki, jafnvel þótt þeir sættu sig við setningu með þolfallssagnfyllingu.

En hvernig stendur á þessu fyrirbrigði? Hvers vegna eru setningar með þágufallssagnfyllingu á eftir nafnhætti síður tækar en setningar með þolfallssagnfyllingu í sömu stöðu? Á það má benda, að þágufalls-sagnir eru ófærri að tölu en þolfalls-sagnir, þó að mér séu beinar samanburðartölur að vísu ekki tiltækar. En miklu líklegra er þó, að hér valdi áhrif frá orðskipaninni þolfall með nafnhætti, sem ávallt hefur beygða sagnfyllingu eins og minnt var á í kafla II. Mönnum er með öðrum orðum tiltækara að nota beygða sagnfyllingu með þolfallssögnum en með þágufallssögnum, þar sem fyrirmynd formgerðarinnar þolfall með nafnhætti blasir við. Þetta atriði verður enn glegggra, ef tekið er tillit til sagnarinnar að biðja, sem í fornu máli stýrði orðskipaninni þolfall með nafnhætti, en er oft — og oftast — notuð með *að* + *nh.* í nútíma máli, t. d.:

H. (Ég bað hann koma einan)

I. (Ég bað hann að koma einan/einn)

Í dæmi H er notuð orðskipanin þolfall með nafnhætti, og þá kemur aðeins beygð sagnfylling til greina, en í dæmi I er skotið inn nafnháttarmerkinu, sem ekki er notað í formgerðinni þolfall með nafnhætti, og þá kemur hvort tveggja til greina að nota beygða eða óbeygða sagnfyllingu. Dæmi H er hliðstætt mörgum dæmum úr forn máli,¹¹ en dæmi I er algengt í nútíma máli.

Loks má geta þriðja atriðisins, sem kann að hafa stuðlað að notkun beygðrar sagnfyllingar. Það er kunnara en frá þurfi að segja, að orðaröð er allfrjáls í íslenzku. Þannig er t. d. alþekkt stílbragð að skjóta sagnfyllingu fram fyrir nafnhátt, þannig að sagnfylling standi þétt við það orð (andlagið), sem hún á við. Sem dæmi skulu teknar eftirfarandi setningar:

1. Þorkell bað þá heila hittask (Laxd. 222,5)
2. . . bað þá vel fara ok heila hittask (Hkr. II,123)
3. (Hann skipaði mér góðum að vera)
4. (Hann kenndi barninu þrúðu að vera)

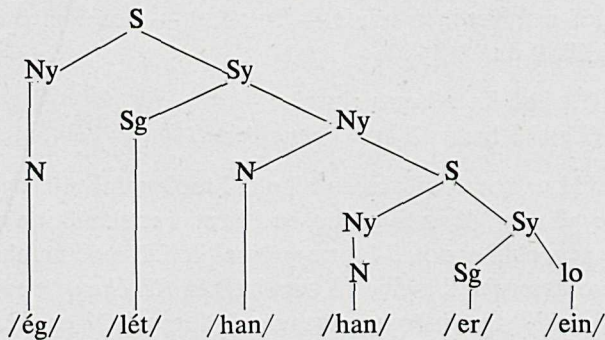
Í slíkum tilvikum er sagnfylling ávallt beygð vegna áhrifa frá and-

¹¹ Sbr. t. d. Nygaard § 216.

laginu. Ég breytti þeim dæmum, sem tilgreind eru í I. og III. kafla, að þessu leyti og bar þau þannig undir dóm fjölmargra málnotenda, oftast þeirra sömu, er áður höfðu tjáð sig um dæmin í upprunalegum búnging, og voru allir á einu máli um það, að með breyttri orðaröð kæmi aðeins beygð sagnfylling til greina. Nú er þetta stílbragð kannski ekki mjög algengt, en það er þó ótvírætt til í málinu og kann að valda einhverju um notkun beygðrar sagnfyllingar á eftir nafnhætti, svo að rétt þótti að minnst á þetta atriði.

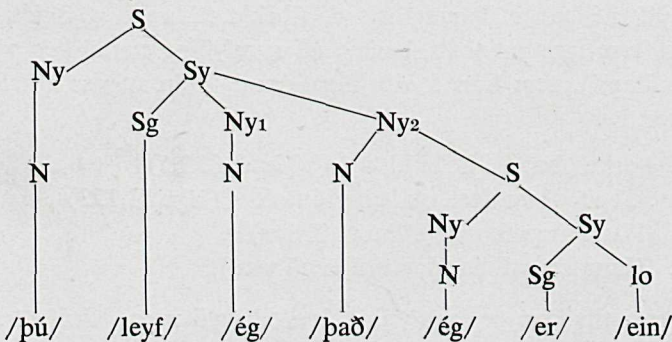
Loks skulu setningalíkon af þeirri gerð, sem hér er til umræðu borin saman og reynt að draga saman þau atriði, sem ætla má, að valdi mismunandi yfirborðsgerð.

A.

A. Ég lét hann vera einan

B.

B. Þú leyfir mér að vera einn/einum

Líkan A sýnir, hvernig hugsa má sér orðskipanina þolfall með nafnhætti í djúpgærð. Sögnin *að láta* tekur með sér eitt andlag eins og allar sagnir, sem mynda þolfall með nafnhætti. Við innfellingu setningar (S, Ny), sem stendur með andlagi sagnar (Ny, Sy), sem tekur með sér aðeins eitt andlag, virðist sambeyging sagnfyllingar við andlag í móðursetningu (S) alltaf eiga sér stað. Ef hins vegar sögn tekur með sér tvö andlög (B) og seinna andlagið er S, þá virðist valfrjálst, hvort sagnfylling innfelldu setningarinnar er sambeygð andlagi móðursetningar eða ekki. Hafa ber þó í huga hina valfrjálsu ummyndun um breytta orðaröð, sem hefur í för með sér beygða sagnfyllingu, enn fremur muninn á þolfallssögnum og þágufallssögnum, hvað þetta varðar, en á hvort tveggja var minnzt áður.

Þegar sett er upp ummyndanafarli fyrir setningar af gerðinni B, eins og gert var fyrir setningar af gerðinni A í II. kafla, kemur í ljós allnokkur mismunur. Ferlið má hugsa sér á eftirfarandi hátt og undirstrikanir tákna liði, sem ummyndast:

- IB. Þú leyf ég *það* ég er ein
 IIB. Þú leyf ég ég *að vera* ein
 IIIB. Þú leyf ég að vera ein
 IVB. Þú leyf *mér* að vera ein
 VB. Þú leyf mér að vera *einum*.

Ummyndanir IB og IIB eru samsvarandi ummyndunum fyrir setningar af gerðinni A (IA, IIA), nema í yfirborðsgerð fylgir nafnháttarmerki nafnhættinum. Ummyndun IIIB hins vegar samsvarar ekki neinni ummyndun í ummyndunarferli setninga af gerðinni A.

$$\text{IIIB. } (Ny + (nh. + lo)_{Sy})_S \rightarrow ((nh. + lo)_{Sy})_S$$

Ummyndun IVB samsvarar ummyndun IIIA og ummyndun VB samsvarar ummyndun IVA, en sá er munur á, að IVA er skyldubundin, en VB er valfrjáls.

IV

SAGNFYLLING MEÐ NAFNHÆTTI MEÐ ÓPERSÓNULEGUM SÖGNUM

Ef athugaðar eru ópersónulegar orðskipanir, þar sem fyrir kemur sagnfylling með nafnhætti, eða orðskipanir þar sem fyrir kemur aukafall, sem

stendur með lýsingarorði eða atviksorði að viðbættri sagnfyllingu með nafnhætti, þá kemur í ljós, að nokkuð er mismunandi, hvort sagnfylling stendur í nefnifalli eða lagar sig í beygingu að því orði, sem hún á við. Ef borin er saman nútíma íslenzka og íslenzka á eldra málstigi, kemur enn fremur í ljós, að mikil breyting hefur átt sér stað, að því er beygingu sagnfyllingar varðar. Nú skulu tekin nokkur dæmi, fyrst úr forn máli (I)¹² og síðan úr nútíma íslenzku (II):

I. 1.

- a) Bættra er þer at vera *goðum* (Hom. 44,10)
- b) ok betra mun oss at vera eigi *ráðlausum* (Laxd. 189)
- c) þa vætto sér ænskis annars en liggja þar *drepnum*
(Hom. 152,5)
- d) kvöl þótti (henni) *kvikri* at koma í hús Atla (Atlam. 100)
- e) ok mun þér þá erfitt þykkja *einum* at vera (Grettis s. 121)

I. 2.

- a) létt er *lauss at fara* (Sól. 37)
- b) illt es *litill* at vera (Mork. 37,6) (Saga Magnús góða og Haralds harðráða)

I. 3.

- a) gott er *vammalausum* vera (Sól. 30)
- b) allt er betra en sé *brigðum* at vera (Háv. 124)
- c) 'Nv man gefa til at sitia eigi *kyrrvm*' (Forn. Suð. 3,53)

II.

- a) Engum leyfist að vera *óprúttinn* Mh.
(?Engum leyfist að vera *óprúttnum*)
- b) Mér þykir leiðinlegt að lesa *einn* Mh.
(?Mér þykir leiðinlegt að lesa *einum*)
- c) Mig langar að lesa bókina *einn* Mh.
(?Mig langar að lesa bókina *einan*)
- d) Henni finnst ósköp leiðinlegt að vera *alein* Mh.
(?Mér finnst ósköp leiðinlegt að vera *aleinum*)
- e) Nauðsynlegt er að vera *rólegur* Mh.
(?Nauðsynlegt er að vera *rólegum*)
- f) Hann langar að vera *ríkur* Mh.
(?Hann langar að vera *rikan*)

¹² Sjá enn fremur málsháttinn: Betra er *berfættum* en *bókarlausum* að vera. (OH).

g) Hann langar að vera *forstjóri* Mh.

(?Hann langar að vera *forstjóra*)

h) (Ekki er henni vorkunn að vera *ein*)

Ekki er henni vorkunn að vera *einni* Mh.

Í fornu máli lagaði sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum sig að viðmiðunarorði í móðursetningu, ef því var ekki sleppt, sbr. I, 1 a-c. Dæmi I.1. d. og e. hafa nokkra sérstöðu vegna orðaraðar, en að því atriði verður vikið sérstaklega síðar. Ef verknadarathöfn nafnháttar er hins vegar almenns eðlis, ef hún er ekki tengd neinni ákveðinni persónu eða hlut, þá stendur sagnfylling oftast í nefnifalli, sbr. dæmi I.2. a-b. Fyrir kemur þó einnig, að sagnfylling í slíkum söngum lagar sig í falli að viðmiðunarorði, sem gera verður ráð fyrir, að liggi til grundvallar, sbr. dæmi I.3. a-c. Þó verður að hafa sama fyrirvara á um dæmi I.2.-I.3. og um dæmi I.1. d. og e., þ. e. orðaröð kann að skipta hér máli.

Loks má benda á þann möguleika, að í einstökum dæmum kunni að gæta erlendra áhrifa. T. d. er dæmi I.1.a. þýðing úr latínu: *Melius est te esse bonum*. En slíkar skýringar hrökkva vitaskuld skammt um flest dæmanna, t. d. I.1. b. og d.

Í nútíma máli stendur sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum yfirleitt alltaf í nefnifalli. Úr nútíma máli hef ég aðeins eitt dæmi um sagnfyllingu í aukafalli (h) og nánast allir, sem spurðir voru, kusu fremur að nota nefnifall í dæmum II; aðeins einn taldi dæmi II.a.2. mögulegt, en allmargir töldu dæmi II.h.2 gott og gilt. Ég hef því sett spurningarmerki við setningar II.a.2.-g.2, en dæmi II.h. virðist hafa sérstöðu meðal dæmanna. Kann það að stafa af áhrifum frá sögninni að vorkenna, sem myndar tengsl við ópersónulega formgerð sagnarinnar að vera með nafnorðinu vorkunn:

A. (Ég *vorkenni* henni að vera ein/einni)

B. (Henni *er vorkunn* að vera ein/einni)

Athyglisvert er, að Smári tilgreinir eitt dæmi um beygða sagnfyllingu með nafnhætti á eftir ópersónulegri sögn:

C. Hana langaði til að vera *einsamla*¹²

Nú ber þess að gæta, að skáletruðu liðirnir í t. d. setningum II.b. og c. eru kallaðir viðurlög í hefðbundinni setningafræði, þar sem þeir

¹² Smári 1920, § 92.

jafngilda tíðarsetningum en ekki afleiðingarsetningum eins og sagnfylling með andlagi. Þetta atriði verður þó ekki rætt nánar hér, enda sambeygist viðurlag því orði, sem það vísar til, líkt og andlæg sagnfylling.

Af framansögðu má draga þá ályktun, að breyting hafi orðið á yfirborðsgerð setninga af þessu tagi frá forn máli til nútímamáls. Á hinn bóginn er unnt að breyta orðaröð setninganna í II að fyrirmynd setninga I.3 a–b án þess að merking raskist, og þá voru flestir, sem spurðir voru, á einu máli um það, að nota bæri viðeigandi aukafall. Dæmi:

D. Mér þykir leiðinlegt *einum* að lesa

E. Hann langar *ríkan* að vera

F. Mig langar *einan* að lesa bókina

Setning F er að vísu tvíræð, þ. e. *einan* merkir annað hvort 1) *aleinn* eða 2) *út af fyrir mig*, en ekki skiptir það máli í þessu sambandi, því að um er að ræða tvö mismunandi les, en ekki mismunandi gerð setninga.

Með tilliti til dæma II og sömu dæma með breyttri orðaröð, sem í vissum skilningi er óeðlileg, þ. e. hún er ekki sú algengasta, virðist ljóst, að máli skiptir, hversu nálæg sagnfylling er viðmiðunarorðinu. Fjarlægð sagnfyllingar frá viðmiðunarorði virðist stuðla að rofi tengsla þeirra á milli, tengsla, sem annars koma fram í sambeygingu. Þessi staðreynd gæti varpað ljósi á tilvist dæma I.3., þar sem viðmiðunarorð er fallið brott, en breytir engu um reglur um þetta atriði í nútíma íslenzku, þar sem telja má einhlítt, að sagnfylling með nafnhætti í ópersónulegum setningum standi í nefnifalli.

Ekki skal getum að því leitt, hvað þessari breytingu veldur, en þó má benda á tvö atriði, sem máli kunna að skipta. Í fyrsta lagi er algengt að sleppa viðmiðunarorðinu, þannig að sagnfylling fær sjálfstæðara gildi, sbr. t. d. dæmi I.2 og II.3. Í öðru lagi kunna sagnir, sem eru svipaðrar merkingar og t. d. *langa*, *þykja* og *finnast*, en taka með sér frumlag í nefnifalli, þ. e. eru persónulegar, að hafa haft einhver áhrif. T. d. mætti bera eftirfarandi setningar saman við setningar II.c, e og f:

G. Ég vil lesa bókina einn

H. Hann ætlar að vera ríkur

I. Ég álít nauðsynlegt að vera einn

Í dæmum G og H er viðmiðunarorðið í *nefnifalli* (ég, hann), en í dæmi I gæti frumlagið (ég) virkað sem viðmiðunarorð.

V

Niðurstaða framanritaðs verður sú, að nokkuð sé á reiki, hvernig farið er með sagnfyllingu á eftir nafnhætti. Sagnfylling í orðskipaninni þolfall með nafnhætti stendur ávallt í þolfalli og sagnir, sem taka með sér orðskipanina þolfall með nafnhætti, stýra aðeins einu falli. Ef sögn í móðursetningu stýrir þolfalli og tekur með sér nafnhátt með nafnháttarmerki er ýmist, að sagnfylling stendur í þolfalli eða nefnifalli og flestir málnotenda, sem spurðir voru, töldu sig geta notað hvort tveggja, enda næg dæmi um hvort tveggja. Ef sögn í móðursetningu stýrir hins vegar þágufalli, þá er algengast, að sagnfylling standi í nefnifalli, þótt þó nokkrir málhafa teldu sig geta notað þágufall. Í langflestum dæmanna um þetta atriði, sem athuguð voru, var notað nefnifall. Þessi mismunur á beygingu sagnfyllingar á eftir þolfallssögnum annars vegar og þágufallssögnum hins vegar stafar líklegast af áhrifum frá orðskipaninni þolfall með nafnhætti, þar sem sagnfylling er ávallt sambeygð viðmiðunarorði. Með ópersónulegum sögnum stendur sagnfylling með nafnhætti ávallt í nefnifalli í nútímamáli, sé eðlilegir orðaröð haldið.

SKRÁ YFIR RIT, SEM VITNAÐ ER TIL

- Chomsky 1961*: Noam Chomsky: Degrees of Grammaticalness, prentað í *The Structure of Language*, Prentice-Hall 1964.
- Chomsky 1965*: Noam Chomsky: Aspects of the Theory of Syntax. The MIT Press 1965.
- Bechert o. fl.*: Johannes Bechert, Danièle Clément, Wolf Thümmel und Karl Heinz Wagner: Einführung in die generative Transformationsgrammatik. Hueber 1974 (4. Auflage).
- BG43*: Björn Guðfinnsson: Íslenzk setningafræði handa skólum og útvarpi. Reykjavík 1943.
- HH55*: Halldór Halldórsson: Kennslubók í setningafræði . . . Akureyri 1955.
- Lewandowski*: Th. Lewandowski: Linguistisches Wörterbuch 1-3. Quelle und Meyer, Heidelberg 1973-1975.
- Nyg.*: M. Nygaard: *Norrøn Syntax*. Aschehough og Co, Oslo 1966 (2. opplag).
- SE*: Stefán Einarsson: *Icelandic Grammar Texts Glossary*. Baltimore 1949.
- Smári*: Jakob Jóh. Smári: Íslenzk setningafræði. Reykjavík 1920.
- Ureland*: Sture Ureland: *Verb Complementation in Swedish and other Germanic Languages*. Skriptor AB, Stockholm 1973.
- Atlam.Háv.Sól.*: Eddukvæði I-II, Guðni Jónsson bjó til prentunar. Akureyri 1954.
- Egils.s.*: Íslenzk fornrit II. Egils saga Skalla-Grímssonar, Sigurður Nordal gaf út. Reykjavík 1933.
- Forn.Suð.*: Forn sögur Suðurlanda. . . . Utgifna af Gustaf Cederschiöld. Lund 1884.

- Grettis.s.*: Íslenzk fornrit VII. Grettis saga Ásmundarsonar, Guðni Jónsson gaf út. Reykjavík 1936.
- Hkr.I,II,III*: Íslenzk fornrit XXVI–XXVIII. Heimskringla I–III, Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík 1941–1951.
- HL 76*: Halldór Laxness: Í túninu heima. Reykjavík 1975.
- Hom.*: Gammel norsk homiliebog, udgiven af C. R. Unger. Christiania 1864.
- Laxd.*: Íslenzk fornrit V. Laxdælasaga, Einar Ól. Sveinsson gaf út. Reykjavík 1934.
- LS*: Indriði G. Þorsteinsson: Land og synir. Reykjavík 1963.
- Mork.*: Morkinskinna, udgiven af C. R. Unger. Christiania 1867.
- OH*: Orðabók Háskóla Íslands. (Seðlasafn).
- Punkt.p.k.s.*: Pétur Gunnarsson: Punktur, punktur, komma, strik. Reykjavík 1976.
- Sigr.fer.*: Njórður P. Njarðvík: Sigrún fer á sjúkrahús. Reykjavík 1976.
- Sn.E.*: Edda Snorra Sturlusonar . . . Guðni Jónsson bjó til prentunar. Akureyri 1954.